

پژوهشکده مطالعات
اقتصادی و صنعتی شریف

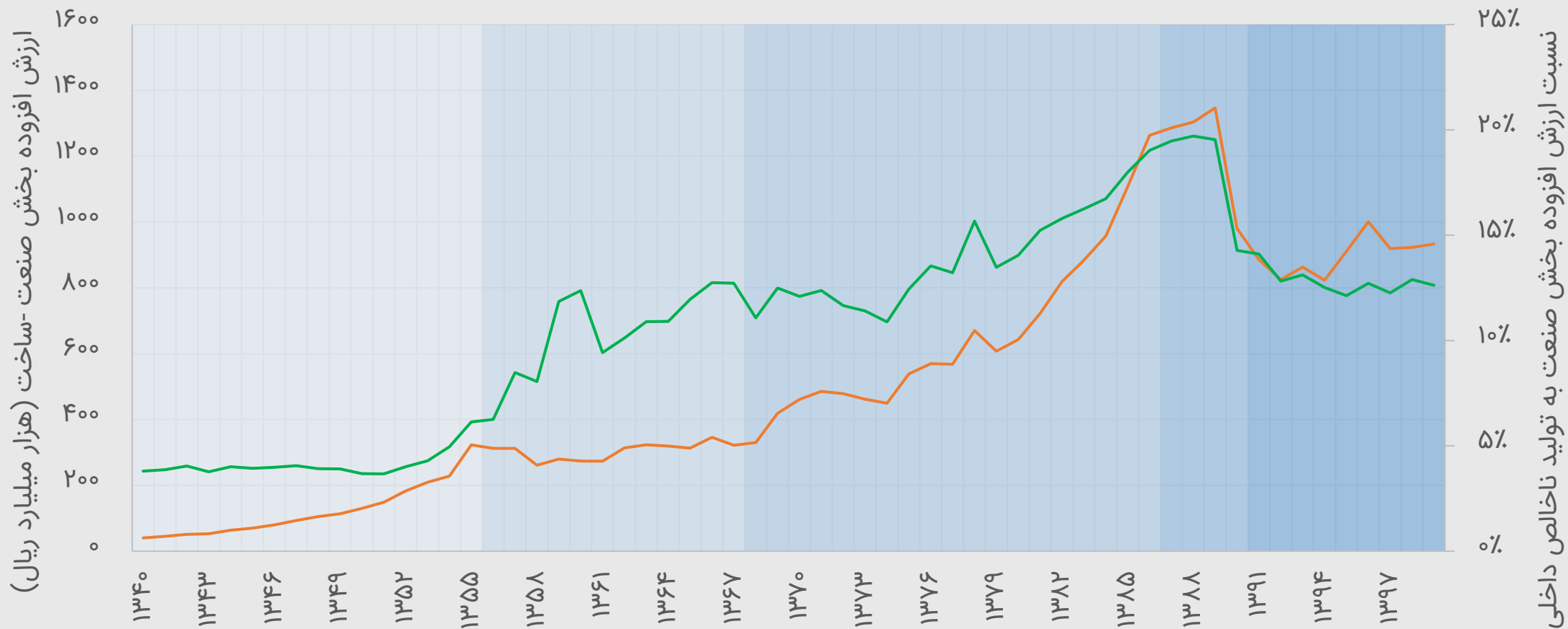

بنیاد خلیلی

جمع‌بندی

چالش‌های صنعتی شدن ایران
از حکمرانی اقتصادی تا تحولات جهانی

مقایسه روند تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش صنعت

رشد ۱۳۴۰-۱۳۵۵

رشد ۱۳۶۸-۱۳۸۶

افول و نوسان ۱۳۹۱-۱۳۹۹

نسبت ارزش افزوده بخش صنعت (ساخت) به تولید ناخالص داخلی - سمت راست

توقف رشد و نوسان ۱۳۵۶-۱۳۶۷

افت رشد ۱۳۸۷-۱۳۹۰

ارزش افزوده حقیقی بخش صنعت (ساخت) - سمت چپ

مولفه‌های صنعتی‌شدن – وضع موجود

بررسی عملکرد صنعت ایران در بازه زمانی ۱۳۸۰ تا پایان دهه ۹۰

نه تنها اندازه مطلق صنعت کوچکتر شده، بلکه از آن مهم‌تر، مقدار آن به نسبت کل اقتصاد هم کاهش یافته است. علاوه بر آن، ترکیب رشته فعالیت‌های صنعتی نیز تغییراتی بزرگ و نامطلوب داشته است.

ترکیب رشته فعالیت‌های صنعتی

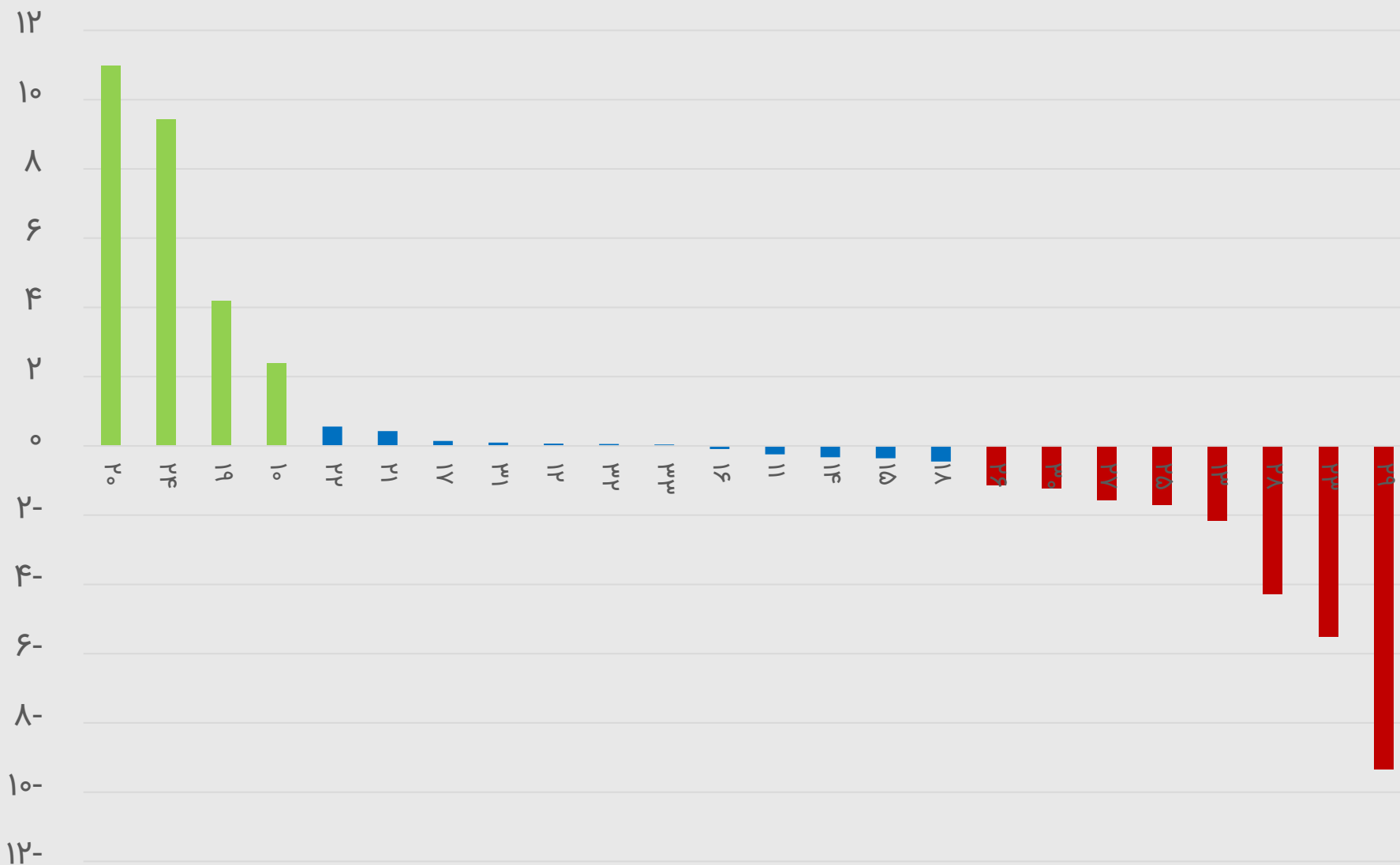

- صنعت ایران از دو زیر مجموعه اصلی تشکیل شده است که حدود ۹۰ درصد ارزش افزوده‌ی صنعت را تشکیل می‌دهند.
- صنایعی که مبتنی بر استراتژی جایگزینی واردات شکل گرفته‌اند (کوچک‌شده‌ها)
- مجموعه فعالیت‌هایی که انرژی، یا فرآورده‌های نفت و گاز را به عنوان نهاده اصلی استفاده می‌کنند. این صنایع علاوه بر وابستگی حیاتی به نفت و گاز، مصرف‌کننده‌های اصلی آب در صنعت محسوب می‌شوند. (بزرگ‌شده‌ها)

تغییر سهم ارزش افزوده رسمی رشته فعالیت‌ها ۱۳۸۱-۱۳۹۹ (واحد درصد)

گروه	ISIC	نام اختصاری
بزرگ شده‌ها	۲۰	مواد شیمیایی
	۲۴	فلزات پایه
	۱۹	فرآورده‌های نفتی
	۱۰	غذایی
کوچک شده‌ها	۲۶	الکترونیکی
	۳۰	تجهیزات حمل و نقل
	۲۷	تجهیزات برقی
	۲۵	محصولات فلزی
	۱۳	منسوجات
	۲۸	سایر تجهیزات
	۲۳	معدنی غیرفلزی
	۲۹	نقلیه موتوری

تغییر ترکیب رشته فعالیت‌های صنعتی

- در دو دهه‌ی گذشته مجموعه فعالیت‌هایی که انرژی، یا فرآورده‌های نفت و گاز را به عنوان نهاده اصلی استفاده می‌کنند با بهره‌گیری از گاز و برق فراوان، بیش از ۳ برابر شده است.
- این در حالیست که صنایعی که مبتنی بر استراتژی جایگزینی واردات شکل گرفته‌اند، در پایان دهه ۱۳۹۰، تنها حدود ۸۶ درصد اندازه خود در ابتدای دهه ۱۳۸۰ بوده است.

- صنایعی که مبتنی بر استراتژی جایگزینی واردات شکل گرفته‌اند (کوچک شده‌ها)
- ایجاد برای پاسخگویی به تقاضای داخلی
- تبدیل ارز حاصل از صادرات نفت خام به قطعات و ماشین‌آلات و مواد اولیه برای این صنایع
- این صنایع، بنا به تعریف وجودی خود، دارای تراز ارزی منفی بوده‌اند و حیاتشان وابسته به تامین ارز ارزان نفتی از یکسو و اعمال انواع محدودیت‌های وارداتی برای محصولات مشابه از سوی دیگر است.
- انواع محصولات صنعتی بادوام و کم‌دوام مصرفی و سرمایه‌ای (لوازم خانگی و خودرو ...)
- این صنایع، در اثر تحریم و بروز مضیقۀ نسبتا پایدار درآمدهای ارزی نفتی، مسیر افول را طی کرده‌اند.

ترکیب رشته فعالیت‌های صنعتی

- صنایعی که با اتکای به وفور انرژی و / یا گاز به عنوان نهاده اصلی، از رشد بالا برخوردار بوده اند (بزرگ شده ها):
 - بخش بزرگی از صادرات غیر از نفت خام را تشکیل می‌دهند.
 - علاوه بر اینکه مصرف‌کننده اصلی آب صنعتی کشور هستند، عمدتاً در نقاط جغرافیایی کم آب ایجاد شده‌اند.
 - این صنایع، در سال‌های گذشته و قبل از بروز بحران انرژی در داخل، با توجه به صادراتی بودن، از حاشیه سود مناسبی برخوردار بودند.
 - مالکیت این صنایع، عمدتاً، غیر خصوصی است (بیشترین حضور بخش حاکمیتی در بنگاهداری)
 - با ضعیف‌تر شدن صنایع کوچک‌شده، ارتباط پسینی صنعتی این دسته فعالیت‌ها نیز ضعیف خواهد شد. لذا عمده بازار محصول آنها، در خارج خواهد بود.

تحلیل برآیند دو زیرمجموعه اصلی تشکیل دهنده صنعت ایران

نفت و گاز، تغذیه کننده اصلی صنعت کشور محسوب می شود:

- بخشی از صنعت با ارز حاصل از صادرات نفت (کوچک شده ها)
- و بخشی دیگر، با انرژی و خوراک برآمده از گاز (بزرگ شده ها)

خلاصه عملکرد صنعت ایران در بازه زمانی ۱۳۸۰ تا پایان دهه ۹۰

- برخلاف آنچه از صنعتی شدن بر می آید که نیروی پیشران آن را تکنولوژی و پیامدهای مترتب بر آن تشکیل می دهد، نیروی پیشران صنعت ایران، نفت و گاز است.
- صنعت ایران، بجای آنکه خود شکل دهنده و تغذیه کننده تحولات اقتصاد کلان باشد، از بدو تولد، دنباله رو و تغذیه شونده از آن بوده است.

دو پرسش اصلی

چرا روند تحولات عملکرد صنعت ایران نامطلوب است؟

روند طی شده در صنعت ایران، در ادامه به کجا خواهد رسید؟

پژوهشکده مطالعات
اقتصادی و صنعتی شریف

بنیاد خلیلی

پرسش ۱

چرا روند تحولات عملکرد صنعت ایران نامطلوب است؟

ارائه یک مدل مفهومی حکمرانی معطوف به توسعه صنعتی

حکمرانی اقتصادی ایران از منظر توسعه‌ی صنعتی

بررسی عملکرد شاخص‌های معرفی شده ذیل تسهیل‌گری عمومی و محدودکنندگی و شاخص‌های تقویت‌کننده یا سرعت بخش به رشد اقتصادی:

در اقتصاد ایران، جای شاخص‌های تسهیل‌گر عمومی و شاخص‌های

محدودکننده، به طور کامل، با یکدیگر عوض شده است.

کارکرد شاخص‌هایی که قرار بوده در نقش تسهیل‌گر عمل کنند، محدودکننده و هزینه‌زا است (در برخی حوزه‌های مانند روابط تسهیل‌گر خارجی، ثبات اقتصاد کلان، نظام تامین مالی و مدیریت بازار انرژی، مخرب توسعه صنعتی و در برخی حوزه‌های مانند عرضه کالای عمومی و تامین زیرساختها ناتوان).

به عنوان مثال به عنوان یک کشور شاخص‌گازی و نفتی، نظام حکمرانی نه تنها هیچگونه چشم‌اندازی را برای اطمینان از در دسترس بودن انرژی نمی‌تواند ترسیم کند، بلکه در تامین روزمره انرژی مورد نیاز اقتصاد نیز درمانده است.

حکمرانی اقتصادی ایران از منظر توسعه‌ی صنعتی

در حوزه‌هایی که دولت‌ها به عنوان محدودکننده عمل می‌کنند، در اقتصاد ایران در نقش راهگشا و تسهیلگر عمل کرده‌اند و تخریب منابع آب، خاک، هوا و انرژی عملاً با محدودیتی مواجه نبود است.

تخریب ظرفیت‌ها و منابع زیستی کشور با سرعتی کاملاً نگران‌کننده بگونه‌ای صورت می‌گیرد که «آینده‌سرزمینی کشور» به طور جدی در معرض مخاطره قرار گرفته است.

دو مولفه ثابت نظام حکمرانی اقتصادی (تسهیل‌گری و محدودکنندگی)، هیچ‌یک شرایط مساعدی را برای صنعتی‌شدن فراهم نمی‌کنند.

در چنین شرایطی سیاست صنعتی در بهترین حالت، فاقد کارکرد است.

پاسخ به پرسش اول:

چرا روند تحولات عملکرد صنعت ایران نامطلوب است؟

عوامل بیرونی صنعت یا همان **شکست مولفه‌های حکمرانی اقتصادی** به طور عمده، هم توضیح‌دهنده چرایی کوچک‌شدن صنعت، تغییر نامطلوب ترکیب رشته فعالیت‌های آن، درجه بالای تمرکز ارزش افزوده در تعداد کاملاً محدود بنگاه‌های صنعتی و سایر روندهای نامطلوب عملکرد صنعت هستند.

روند طی شده در صنعت ایران، در ادامه به کجا خواهد رسید؟

دو پرسش فرعی:

- جهان در چه مسیری حرکت خواهد کرد؟
- صنعت ایران در چه سناریوهایی ممکن است قرار گیرد؟

بررسی روندهای جدید و تحولات نوین در عرصه بین‌المللی

- شرایط ویژه در روابط بین قطب‌های اصلی اقتصادی
 - وقوع انقلاب صنعتی چهارم در حوزه رباتیک، هوش مصنوعی، فناوری دیتا
 - افزایش ملاحظات و قیود زیست محیطی
 - تاثیر وقوع پدیده‌های غیرقابل پیش‌بینی با اثرگذاری در مقیاس جهانی (مانند شیوع بیماری‌های واگیر و بلایای طبیعی) بر زنجیره‌های ارزش تولید بین‌کشوری
- لنگر اصلی این تحولات بزرگ در مجموعه چند اقتصاد بزرگ جهان قابل شناسایی است (لیگ ۱)

بررسی روندهای جدید و تحولات نوین کشورهای لیگ ۲

- این کشورها در تکاپوی جدی برای طراحی تغییرات متناسب با شرایط جدید هستند.
- بنگاه‌های کوچک و متوسط کشورهای نوظهور، که خود را در پیوند با بنگاه‌های بزرگ قطب‌های صنعتی قرار داده بودند، اینک با آینده‌ای مبهم مواجه شده‌اند.
- ضرورت ایفای نقش فعال دولت‌ها در ساختن تصویری جدید، اجتناب ناپذیر است.
- دولت‌ها در جهان در حال توسعه، در حوزه سیاست‌های صنعتی، متمرکز بر ۳ محور اصلی انقلاب صنعتی چهارم، گذارِ سبز و بنگاه‌های کوچک و متوسط شده‌اند.

گذار بسیار مهم تکنولوژیک

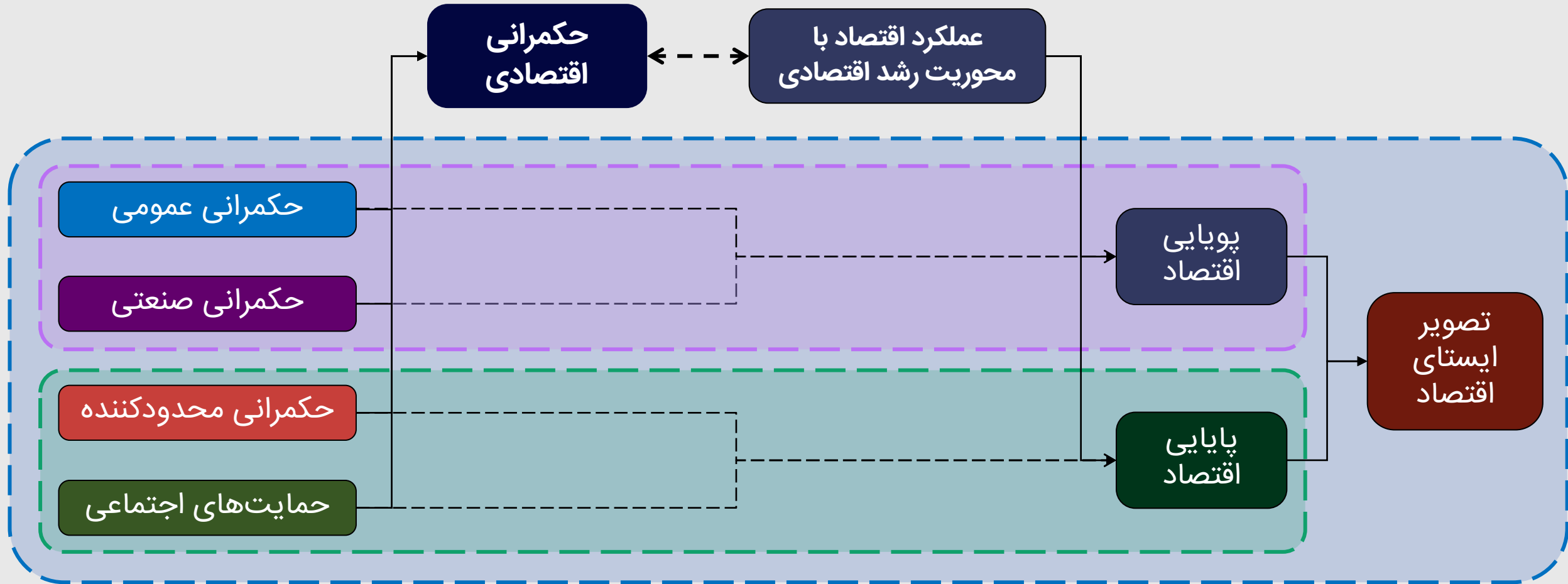

- بشر در آستانه وقوع انقلاب صنعتی چهارم و «گذار بسیار مهم تکنولوژیک» به سر می‌برد.
- طی سال‌های آینده، کشورهای جهان بر اساس معیارِ همراه شدگان و جاماندگان از انقلاب صنعتی چهارم طبقه‌بندی می‌شوند.
- صنعتی‌شدن در جهان آینده و طی سال‌های پیش رو، به مراتب دشوارتر از دهه‌های ۱۹۹۰ و ۲۰۰۰ خواهد بود.

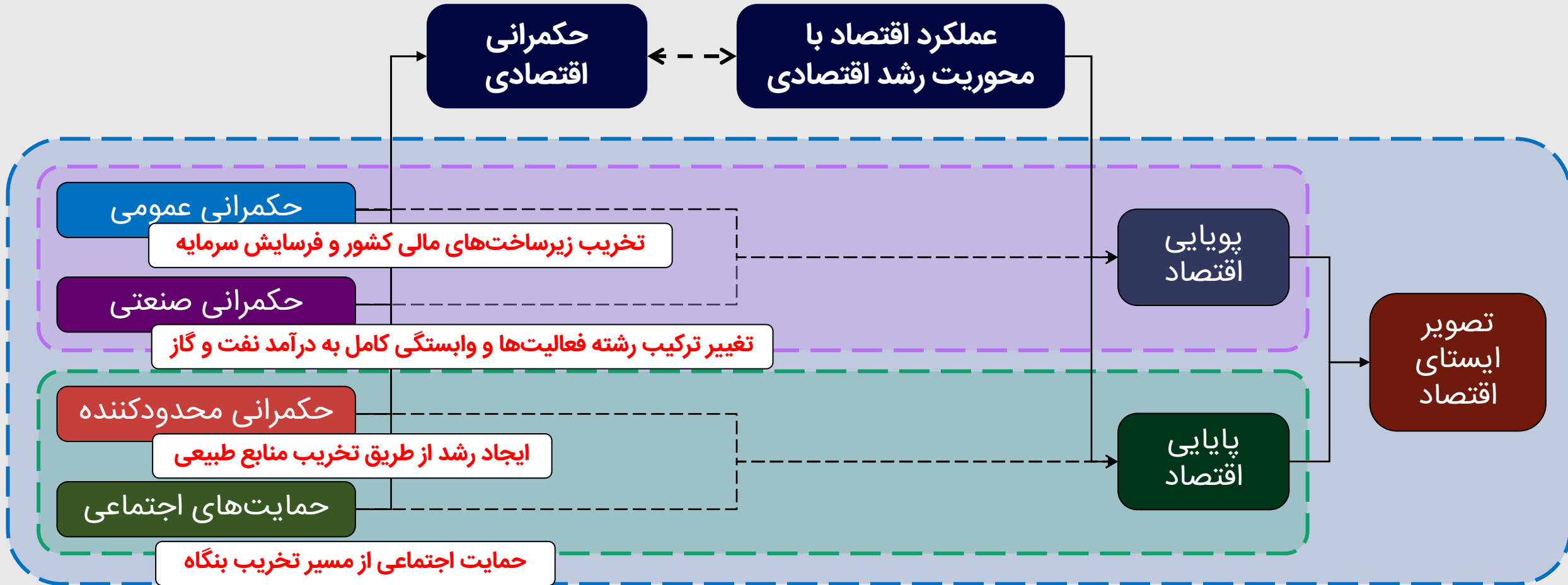

صنعت ایران در مسیر چه سناریوهایی ممکن است قرار گیرد؟

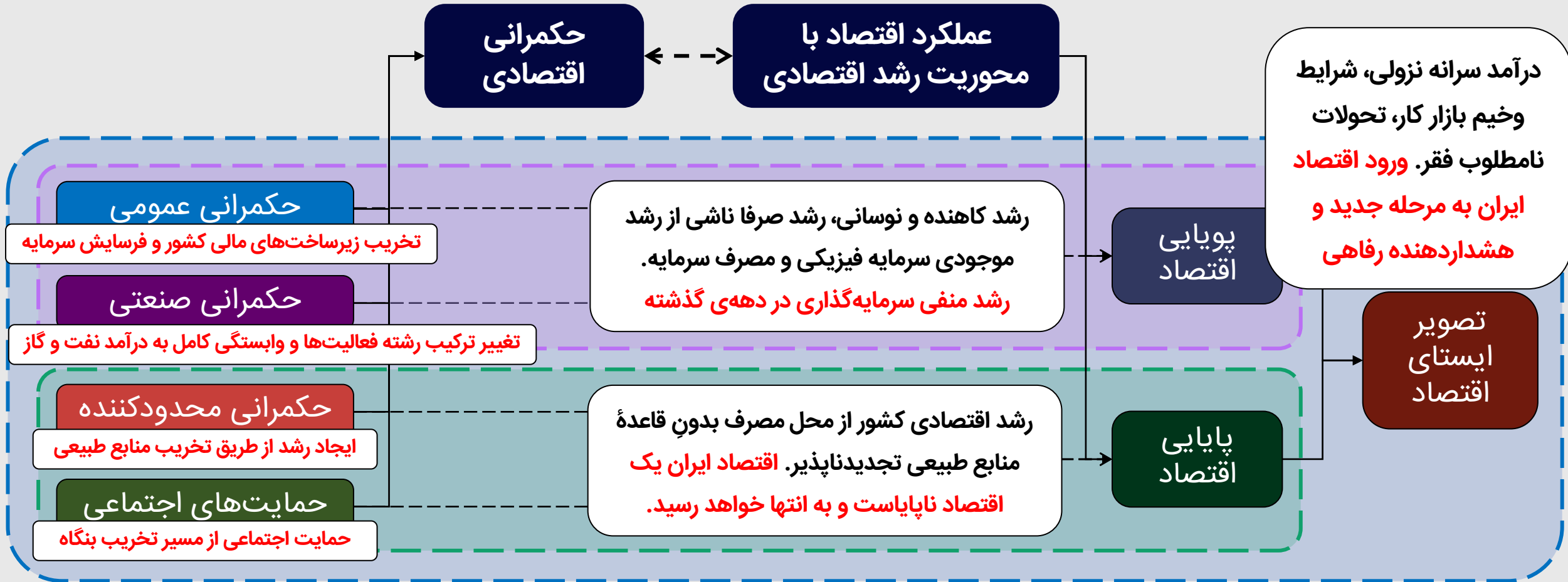
عملکرد اقتصاد - حکمرانی اقتصادی

شکست حکمرانی اقتصادی

عملکرد ضعیف اقتصاد با محوریت رشد اقتصادی

شکاف حکمرانی اقتصادی ایران و سایر کشورها

کشورهای محک	ایران	موضوعات	مولفه‌های حکمرانی
		ثبات اقتصاد کلان	حکمرانی عمومی به عنوان پیش‌نیاز دستیابی به توسعه‌ی صنعتی
		عدم قطعیت‌های محیطی	
		دسترسی به منابع مالی خارجی	
		بهره‌مندی از تکنولوژی جهانی	
		دستری به بازار محصول جهانی	
		سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی	
		عرضه‌ی کالای عمومی	
		زیرساخت‌ها	
		نظام تامین مالی داخلی	
		تامین بلندمدت انرژی	
		عدم مداخله‌ی دولت در بنگاه‌ها	
		مقابله موثر با فقر	حمایت‌های اجتماعی رشد پایا همراه با عدالت اجتماعی
		حمایت موثر از فقرا	
		سیاست‌های بازتوزیعی	
		منابع آب و خاک	حکمرانی محدودکننده، پایایی رشد
		هوا و انرژی	
		نظام رگولاتوری	
		تنظیم‌گری بازار کار	
		سیاست‌گذاری تکنولوژی	حکمرانی صنعتی، تقویت‌کننده رشد
		مشارکت در زنجیره‌ی ارزش جهانی و منطقه‌ای	
		حمایت از رشد SME	

داستان اصلی صنعتی شدن اقتصاد در کشورهای محک

- گرفتار در تله فقر در نقطه شروع:
 - سطح پایین درآمد در داخل، نمی‌توانسته تقاضای انبوه مورد نیاز برای صنعتی‌شدن را شکل دهد.
 - سطح پایین تکنولوژی، نمی‌توانسته سمت عرضه را تقویت و هزینه تولید را بکاهد.
 - سطح پایین پس انداز نمیتوانسته سرمایه گذاری مورد نیاز را تامین کند.
- رهایی از تله فقر با برون‌گرایی
 - برون‌گرایی، محدودیت تقاضا را برطرف کرده و دسترسی به تکنولوژی، هزینه تولید را کاهش داده و ورود منابع سرمایه ای، کمبود پس انداز داخلی و محدودیت سرمایه گذاری را برطرف کرده است.
- سازوکار بازار زیر چتر نظام رگولاتوری رقابت نظام انگیزشی مورد نیاز و تشخیص درست تخصیص منابع را فراهم کرده است.

داستان اصلی صنعتی شدن اقتصاد در کشورهای محک

- در این چارچوب، اصل درآمد اقتصاد، از درون واحدهای تولیدی بوجود آمده و دولت و خانوارها از آن تغذیه شده‌اند.
- خانوارها در این اقتصادها، عمدتاً به درآمد حاصل از کار یا سرمایه خود وابسته‌اند.
- حمایت‌های از جنس مقابله با فقر، عمدتاً از جنس حمایت‌های خانوارهای با ویژگی‌های خاص مانند از کارافتادگی، معلولیت یا حوادث خاص و وقایع غیرمترقبه است.
- دولت نیز در این اقتصادها وابسته به بنگاه‌های اقتصادی و مازادی است که آنها ایجاد می‌کنند.

داستان اصلی افول صنعتی اقتصاد ایران

- با انتخاب رویکرد خاص در تنظیم روابط خارجی، تقاضای محصول محدود به بازار داخل شده است.
- سطح تقاضای داخلی، با رشدهای اقتصادی پایین و نوسانی، بالا و پایین می شود.
- رشد اقتصادی هم با نوسانات قیمت جهانی نفت و نوسانات امکانات صادرات نفت ناشی تغییر شرایط تحریم، بالا و پایین می شود.
- نبود ارتباط با تکنولوژی و سرمایه جهانی و قرار داشتن در کانون مجموعه بزرگ و نسبتاً جامع تنش های بین المللی، هزینه های تولید را بسیار بالا برده و مرتباً افزایش می دهد.
- نرخ مشارکت پایین نیروی کار و کیفیت بسیار ضعیف اشتغال، درآمدزایی خانوار را ضعیف و ضعیف تر ساخته است.

داستان اصلی افول صنعتی اقتصاد ایران

- در چنین رویکردی به اقتصاد، فقر پدیده‌ای در مسیر فراگیر شدن و عام خواهد بود.
- در این وضعیت، بنگاه و خانوار دست به سوی نظام حکمرانی دراز کرده و از آن درخواست کمک می‌کنند.
- اما نظام حکمرانی، که خود با کمبود شدید منابع مواجه است، به بهره‌گیری از سه منبع رو می‌آورد:
 - منبع اول: ظرفیت‌های طبیعی اقتصاد شامل آب و خاک و انرژی و جنگل‌ها و مراتع و غیره
 - منبع دوم: ظرفیت بنگاه‌های اقتصادی است که از گذشته بجا مانده است.
 - منبع سوم: تورم

داستان اصلی افول صنعتی اقتصاد ایران

دولت:

- با حمایت نادرست از خانوار، بنگاه را تخریب می‌کند.
- با حمایت نادرست از بنگاه، منابع طبیعی را نابود می‌کند.
- با حمایت نادرست از هردو(خانوار و بنگاه)، نظام مالی را تخریب می‌کند.

بنای نظام حکمرانی اقتصادی بجای ساختن، **تخریب بنیان‌ها برای گذران روزمره** است و طبیعی است که اقتصاد صنعتی نمی‌شود.

داستان اصلی افول صنعتی ایران

• مسیرهای اصلی طی شده در صنعت ایران تحت چارچوب سازوکارهای اصلی حاکم بر نظام حکمرانی

۱. رشد سریع سهم صنایع متکی به منابع طبیعی در حال زوال

۲. افزایش قابل توجه سهم بنگاههای بزرگ در این صنایع

۳. افزایش شدید سهم مالکیت بخش غیرخصوصی در این بنگاهها (حاکمیتی و عمومی)

این مسیر مدیریت منافع، صنعت را قربانی کرده است.

آینده اقتصاد ایران از درون و در لایه‌های مختلف نظام حکمرانی

قدرت درآمدزایی کم (پویایی اقتصادی ضعیف)

همان میزان درآمد هم ناپایدار و مستهلک شونده است (فاقد پویایی رشد اقتصادی)

برآیند دو ویژگی ذکر شده، حاصل کارکرد اقتصادی است که بنیان آن بر **مصرف منابع طبیعی** (در مقابل توسعه منابع طبیعی)، و **ناترازی ساختارهای مالی** گذاشته شده است.

پاسخ به پرسش دوم:

روند طی شده در صنعت ایران، در ادامه به کجا خواهد رسید؟

مولفه‌های جهانی، کار را برای صنعتی‌شدن اقتصادهای صنعتی نشده بسیار دشوارتر از دهه‌های گذشته کرده و از سوی دیگر، مولفه‌های درونی نظام حکمرانی اقتصادی ایران نیز، منابع را در مسیری غیر از صنعتی‌شدن تخصیص می‌دهد.

پژوهشکده مطالعات
اقتصادی و صنعتی شریف

بنیاد خلیلی

صنعتی شدن

سطح ملی

حکمرانی اقتصاد بخش عمومی

حمایت های اجتماعی

حکمرانی نظام تامین مالی

حکمرانی اقتصاد کلان

حکمرانی روابط بین الملل

حکمرانی انرژی

حکمرانی منابع طبیعی

سطح کلان

سیاست مالی و بودجه

سیاست پولی بانکی

سیاست تجاری و ارزی

سیاست زیست محیطی

سیاست رقابت و محیط
کسب و کار

سیاست های انرژی

سیاست های صنعتی

بازار کار

بازار محصول

بازار سرمایه

بازار فناوری

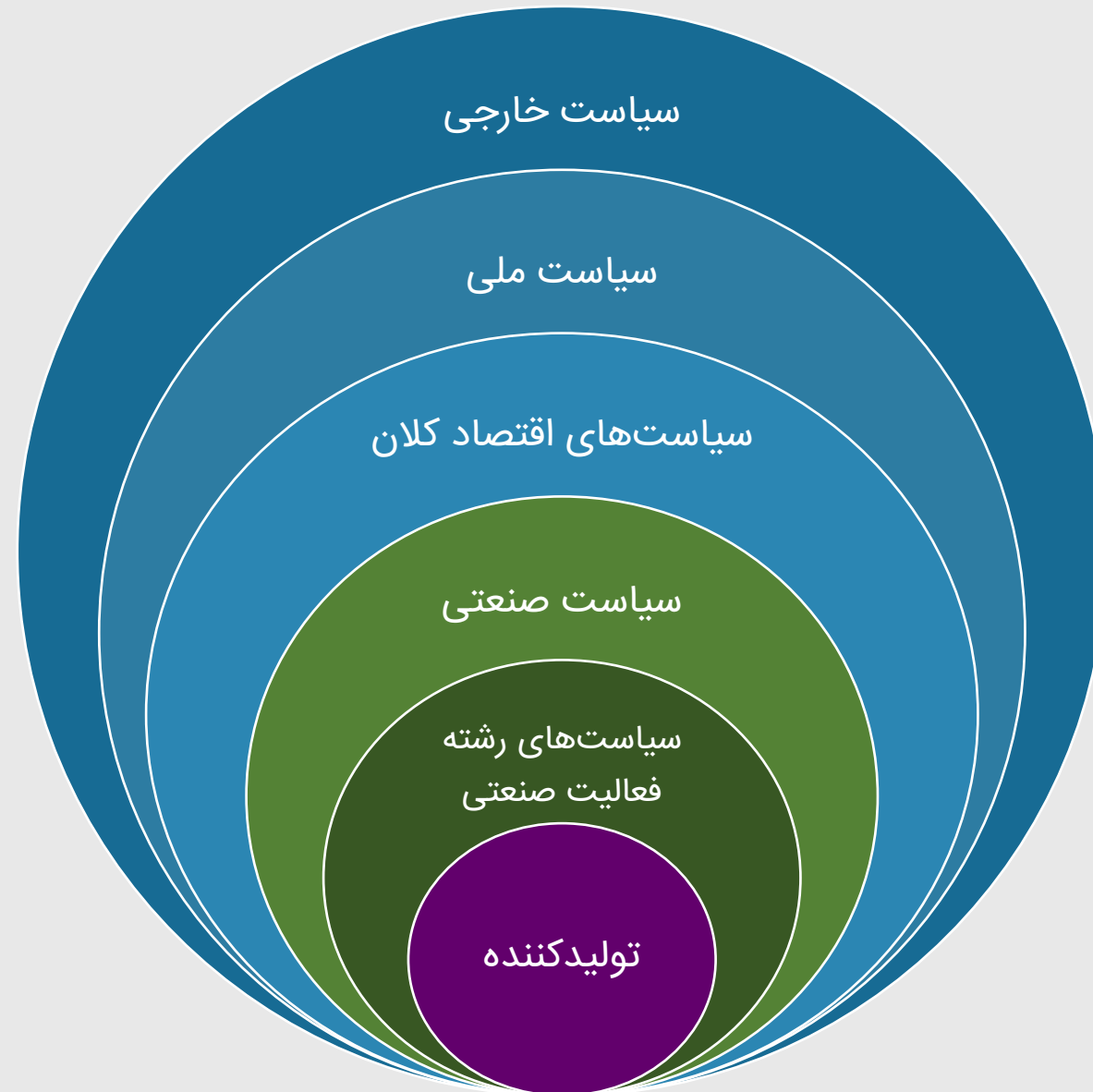
مزیت های
جغرافیایی

کالای عمومی و
زیرساخت

تولیدکننده

عوامل موثر بر صنعتی شدن

تهیه هرگونه سند سیاستگذاری صنعتی، بدون حل مسائل نظام حکمرانی اقتصادی (تسهیل‌گری عمومی، حمایت‌های اجتماعی و حکمرانی محدودکننده)، به ویژه در بُعد تسهیلگری عمومی، نخواهد توانست مانع روند سریع صنعت زدایی اقتصاد ایران شود.

- صنعتی شدن اقتصاد ایران، هرچند بسیار دشوار، اما هنوز هم ممکن است.
- قرار گرفتن در مسیر توسعه صنعتی مستلزم اصلاح به ترتیب از لایه های بیرونی مدارهای رسم شده و به سمت لایه های درونی صنعت است.

پڑھشکده مطالعات
اقتصادی و صنعتی شریف

بنیاد خلیلی

به کجا خواهیم رفت؟

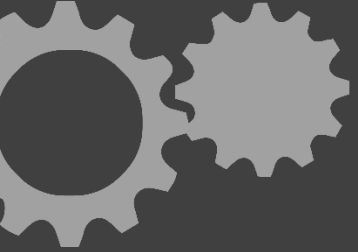

ایران و آینده صنعتی آن

- در اقتصاد ایران، دو حوزه صنعتی نقش عمده پیدا کرده است:
- حوزه اول، متکی به استراتژی کهنه و شکست خورده جایگزینی واردات
- و حوزه دوم، متکی به تامین فزاینده نفت و گاز به عنوان نهاده‌های اصلی تولید.

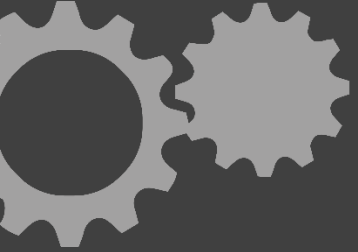
- بخش اول، با به تحلیل رفتن درآمدهای ارزی نفتی، مسیر افول را طی خواهد کرد.
- بخش دوم، با فشار به شدت رو به افزایش کمبود انرژی از یکسو و اعمال استانداردهای زیست محیطی از جانب وارد کنندگان از سوی دیگر، در مسیر افول قرار خواهد گرفت.

نجات صنعت ایران

نجات صنعت ایران در گرو، انجام بازنگری‌های اساسی در استراتژی‌های حاکم بر این دو حوزه بزرگ و مهم از اقتصاد ایران است.

- کنار گذاشتن استراتژی جایگزینی واردات از حوزه اول (کوچک‌شده‌ها) و پذیرش مشارکت سرمایه گذاران معتبر بین‌المللی، در زنجیره ارزش تولید آن‌ها.
- تغییر اساسی استراتژی بخش انرژی و ایجاد تغییرات بنیادی در بازار انرژی در جهت سود آورکردن این بازار و محور قرار دادن فعالیت‌های مبتنی بر صرفه‌جویی انرژی (Energy Saving)

نجات صنعت ایران

هر دو استراتژی، نیازمند غلبه برونگرایی بر رویکرد به توسعه صنعتی کشور است که در گرو ایجاد تغییرات در مولفه های اصلی حکمرانی اقتصادی است.

• اما جغرافیای سیاسی کشور، مسیری خلاف روند مورد نیاز توسعه صنعتی را آدرس می دهد.

تنش های نظامی و بروز انواع دیگر محدودیت های محتمل (ترامپ، مکانیزم ماشه، تحولات نظامی سیاسی پیرامونی) ما را در معرض انتخاب هایی سخت قرار داده است.

امروز جهان دو چهره متضاد خود را آشکار کرده است. در یکسو، انقلاب صنعتی چهارم و گشایش‌های پس از آن و گذار سبز و چالش‌های جایی در زنجیره‌های ارزش در حال دگرگونی، و در سوی دیگر، جنگ و خونریزی و کشتار کودکان و مردم بی‌دفاع مجدداً سر برآورده است. ما به عنوان کشوری در کانون جغرافیایی و سیاسی درگیری‌های نظامی رو به گسترش، بر سر یک دوراهی سرنوشت‌ساز قرار گرفته‌ایم:

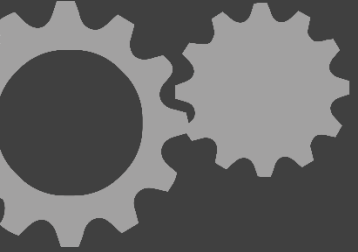
راه اول:

فروغلتیدن در کام تنش‌ها و درگیری‌ها که تخریب باقیمانده صنعت و اقتصاد را در پی خواهد داشت.

راه دوم:

تلاش بسیار دشوار در جهت تطبیق با تغییرات پارادایمی ناشی از انقلاب صنعتی چهارم و محدودیت‌های زیست‌محیطی در پیش در جهت بازار فروش محصولات صادراتی کشور و **انجام عملیات احیا برای دو حوزه صنایع بزرگ شده و کوچک شده، و در یک کلام، **نجات صنعت****

چالش‌های صنعتی شدن ایران از حکمرانی اقتصادی تا تحولات جهانی

پژوهشکده مطالعات
اقتصادی و صنعتی شریف

بنیاد خلیلی

دنیای اقتصاد